

Czeglédi Pál*

Régimódi liberálisok új gondolatai

Válogatás a Prágai Közgazdaságtudományi Egyetem és a Liberální Institut által szervezett „Prague Conference On Political Economy” című konferencia programjából (2006. április 21–23., Prága)

Bevallottan a hagyományteremtés céljával indították útjára a Prágai Közgazdaságtudományi Egyetem közgazdasági karának oktatói és kutatói a Prágai Politikai Gazdaságtani Konferenciát (*Prague Conferene in Political Economy*, PCPE) 2005-ben. Így ez a 2006-os áprilisi konferencia már a második abban a sorozatban, amellyel a szervezőknek az a célja, hogy újraélesszék a 19-20. század fordulóján Közép-Európára jellemző társadalomtudományi hagyományt. Bécsben született meg a ma főleg az Egyesült Államokban virágzó osztrák közgazdaságtan, itt tanított és kutatott Ludwig von Mises és Friedrich August von Hayek, de az osztrák iskola nemcsak Bécshez, hanem Prágához is sok szálon köthető. A prágai konferencia tehát az osztrák hagyományt továbbvivő kutatóknak kínál lehetőséget arra, hogy gondolataikat megosszák egymással. Ez egyben azt is jelenti, hogy a konferencia interdiszciplináris jellegű, egyrészt azért, mert az említett iskola nemcsak a szűken vett közgazdaságtanban élt tovább, hanem a többi társadalomtudományban is, például a filozófiában; de azért is, mert az osztrák iskolát soha nem jellemezte az „intézményi vakság”, a gazdálkodó ember viselkedését mindig a társadalmi kontextusba helyezve elemezte. A konferencia társszervezője volt a prágai *Liberální Institut*, amelyet a rendszerváltás után alapított néhány prágai közgazdász, így sok szálon kötődik a közgazdasági egyetemhez, és szorosan együtt is működik azzal. A háromnapos konferencia két plenáris előadással kezdődött, majd a következő napon (szombaton) 13 szekcióban 45 előadás hangzott el, amelyek a modern osztrák megközelítés széles spektrumát átfogták az etikai kérdésektől a gazdasági fejlődés és a monetáris politika közgazdaságtanán keresztül a jog és a közgazdaságtan vagy a vállalatelmélet témaköréig. Vasárnap délelőtt a Liberální Institut programja zárta a rendezvényt, ahol újabb két előadás hangzott el.

A konferencia nyíltan felvállalja tehát azt, hogy egy olyan, a jelenkori Közép-Európában elsöprő népszerűségnek egyáltalán nem örvendő szellemi hagyományt tart életben, amelyet legtöbbször klasszikus liberalizmusként határoznak meg. E hagyomány

* Czeglédi Pál a Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Karának tudományos segédmunkatársa.
Email: pal.czegledi@econ.unideb.hu. A szerző a konferencián tartott Intézményi koherencia és gazdasági növekedés (*Institutional Coherence and Economic Growth*) című előadása az OTKA T049602 számú kutatásának keretében készült.

egyik legjelentősebb képviselője, Friedrich August von Hayek más címkét ragasztott saját magára, amikor nevet keresett a „szabad fejlődést és a spontán evolúciót” támogató nézetenek (*Hayek 1960 [1995]:431*). „Megátalkodott régi whig”-nek nevezte magát, „ahol is a hangsúly a »régi«-re esik” (*i. m.* 432). Az alábbiakban a három nap előadásából tekintek át néhányat, így a most következő válogatás teljes mértékben önkényes és szubjektív, semmi esetre sem reprezentatív.

Hatékonyág és etika

A hagyományteremtést szolgálják azok az emlékelőadások, amelyeket minden évben a terület két kiemelkedő kutatója tart, és ezek az előadások jelentik a prágai konferencia plenáris részét. Az idén a Franz Cuhel-emlékelőadást *Jesús Huerta de Soto* a madridi Rey Juan Carlos Egyetem professzora, a Friedrich von Wieser-emlékelőadást pedig *Robert Higgs*, az amerikai Independent Institute kutatója, az Independent Review főszerkesztője tartotta¹.

Jesús Huerta de Soto professzor előadásának három része volt. Az első részben azt a meglepő elmélettörténeti állítást fogalmazta meg és támasztotta alá, hogy az osztrák iskolának és a klasszikus liberalizmusnak spanyol gyökerei vannak, amelyek egészen az úgynevezett spanyol aranykorra, a 16-17. századra nyúlnak vissza. E gyökerek a kor skolasztikus, illetve jezsuita gondolkodóinak műveiben lelhetők fel, és e forrásokban sok olyan gondolat csírái megjelennek, amelyeket sokkal később a Carl Mengerrel induló osztrák iskola képviselői dolgoztak ki. Az aranykor skolasztikus gondolkodói megfogalmazták például a szubjektív értékelméletet, és ezzel együtt elvetették a munkaérték-elméletet, kritizálták a résztartalékolású bankrendszert, és a pénz mennyiségi elmélete is megjelenik műveikben. A versenyt pedig dinamikus értelemben definiálták, rivalizálásként értelmezték. Politikai nézeteiket tekintve e gondolkodók libertariánusok voltak, amennyiben elutasították a hódító háborúkat, a rabszolgaságot, a közösség beleegyezése nélküli adóztatást és – *horribile dictu* – a bikaviadalokat is. E gondolatok – az előadó szerint – annak köszönhetően juthattak el Ausztriába, hogy V. Károly spanyol birodalma egészen eddig terjedt.

Az előadása második részében de Soto professzor a hatékonyság dinamikus felfogását vetette össze annak statikus értelmezésével, rámutatva arra, hogy e két koncepció már az ókor óta együtt él a gazdasági gondolkodásban. A hatékonyság statikus értelmezése azonban a 20. században nagyrészt a jóléti közgazdaságtan kialakulásával szinte teljesen egyeduralgódóvá vált. A statikus koncepció az adatok adottságából és állandóságából indul ki, míg a dinamikus koncepció, mely elválaszthatatlan a piaci folyamat elméletétől, a vállalkozói kreativitásra, a célok és az eszközök állandó váltakozására épít. A dinamikus hatékonyság így a gazdasági rendszernek arra a képességére utal, hogy képes a vállalkozói felfedezéseket és a kreativitást ösztönözni. A dinamikus értelemben vett hatékonyabb rendszer így egyszerre jelent nagyobb intenzitású vállalkozói tevékenységet és a gazdasági rendszer jobb koordinációját.

Ebből a hatékonyságfelfogásból kiindulva az etikai következtetések is megváltoznak, ezért ez volt a harmadik olyan téma, amelyet de Soto professzor érintett az előadása során.

¹ *Franz Cuhel és a Friedrich von Wieser is az osztrák iskolához tartozó olyan kutatók, akiknek munkássága erősen kötődik Prágához. Cuhel cseh közgazdász, aki évtizedekig Prágában élt, és Mises neki tulajdonította annak az állításnak a megfogalmazását, hogy a hasznosság kardinális értelemben vett mérése lehetetlen. Wieser az osztrák iskola második generációjának kiemelkedő alakja, aki egy ideig a prágai egyetemen volt professzor.*

A tradicionális nézet, miszerint az etikai és a hatékonysági kérdések elválaszthatók egymástól, abból a statikus hatékonyságra épülő nézetből származnak, mely szerint a teremtés és az elosztás kérdései egymástól függetlenek. A dinamikus hatékonyság definícióját alapul véve ez nincs így, mert a vállalkozói felfedezések és az ezek következtében kialakuló koordináció bizonyos morális elveket követő szereplők cselekvéseinek az eredményei². Így más etikai elvek, más eredményre fognak vezetni. Ezek az elvek azonban, természetüknél fogva, nem kényszeríthetők ki állami eszközökkel. Ez a tény hívja fel a figyelmet azoknak a nem kényszerítő jellegű intézményeknek, mint a családnak vagy a vallásnak a hatékonyság kialakulásában betöltött szerepére, amelyeken keresztül az emberek képesek elsajátítani egyes etikai elveket. Az előadó szerint tehát bizonyos informális intézmények (morális elvek) kellenek a dinamikus hatékonyság kialakulásához, más intézményekre viszont azért van szükség, hogy ezeket a morális elveket az újabb generációk felé közvetítsék.

Az állam növekedésének okai

Robert Higgs professzor azt az elméletet vázolta fel, amelyet részleteiben *Crisis and Leviathan* című könyvében dolgozott ki. A műben azt a kérdést vizsgálja, hogy mi az oka az állam huszadik században tapasztalt folyamatos növekedésének. Mindenekelőtt maga a kérdésfelvetés is megkérdőjelezhető, hiszen az állam méretének hagyományos mércéi szerint akár még arra a következtetésre is juthatnánk, hogy az elmúlt 20–25 évben az állam mérete nem nőtt, hanem csökkent. Az olyan tradicionális mértékek azonban – érvelt Higgs –, mint az állami kiadások GDP-hez viszonyított aránya, vagy az állami alkalmazottaknak az összes foglalkoztatotthoz viszonyított aránya torzítanak, és nem festenek valós képet az állam növekedéséről. Nem mutatják meg például azt, hogy milyen mértékben nő a szabályozási eszközök száma. Higgs professzor szerint tehát a Thatcher- és Reagan-féle „forradalom” ellenére az állami beavatkozás mértéke töretlenül nőtt a huszadik században. Az állam gyors növekedésének az előadó szerint két feltétele van. Először is lennie kell ideológiai alapjának. Itt az ideológiát tágan, az állampolgárok államról alkotott felfogásaként kell érteni. Az az ideológia, amely arra készíti a társadalom tagjait, hogy bármely gazdasági, szociális, stb. problémával szembesülve úgy vélekedjenek, hogy „az államnak csinálnia kell valamit”, nyilván elősegíti az állami beavatkozás mértékének növekedését. Ez az ideológia ugyanis demokratikus berendezkedésű országokban megjelenik a politikai palettán is, és megváltoztatja a politikai erőviszonyokat. Az előadó szerint ilyen volt az Egyesült Államokban a 19. század végén kezdődő progresszív mozgalom, amelynek eredményeképpen az állam szerepe jelentősen megnőtt³. Ez a fajta ideológia azonban nem kell, hogy általános legyen, mint ahogy nem is volt az a 19. század második felét megelőző időszakban Amerikában vagy Nagy-Britanniában: az állam sokkal inkább a gyanakvás tárgya volt és nem a bizalomé.

Az állam növekedésének második feltétele – Higgs professzor szerint – valamilyen válság bekövetkezése, vagy a válságtól való félelem társadalomban való jelenléte. Ilyen, a

² Az etikai és a hatékonysági kérdések szétválaszthatatlanságát fogalmazza meg Rothbrad (1982) is, amikor úgy érvel, hogy még piacról sem beszélhetünk anélkül, hogy tekintetbe vennénk bizonyos etikai elveket. Hiszen nem létezik piac tulajdon nélkül, annak definiálása viszont, hogy mit jelent a legitim tulajdon csak valamilyen etikai álláspontból lehetséges.

³ Más szerzők, például Gleaser és Shleifer (2003) a progresszív mozgalmat a megváltozott viszonyokra való hatékony reakcióként írják le.

kormányzat növekedésének lendületet adó válság több is volt a huszadik század történelmében, elsősorban a két világháború és a nagy gazdasági válság sorolható ide, de napjaink terrorizmustól való rettegése is szemmel láthatóan jó üzemenyagot szolgáltat az állam növekedéséhez. A válság termékeny talajra talál az etatista ideológiában, és, amikor a társadalom nagy része szerint állami beavatkozásra van szükség, ez meg is fog történni. A válság elmúltával azonban nem térünk vissza az eredeti állapotba, vagyis az állam növekedése útfüggő folyamat, aminek több oka van. Az egyik az, hogy két feltétel nem független egymástól: a krízis kiváltotta állami beavatkozás az általános ideológiában is változásokat hozhat. Másrészt, az állami beavatkozáshoz annak intézményrendszerét is ki kell építeni, s ezt a válság után nagyon nehéz lebontani. A magyar olvasónak különösen nem szükséges azt magyarázni, hogy egy állami hivatalt szinte lehetetlen megszüntetni. Az imént röviden vázolt eszmefuttatást nevezi Higgs professzor „orsóhatásnak” (*ratchet effect*): „békeidőben” is nő az állam mérete, majd a válság bekövetkeztében hirtelen megnövekszik, a válság elmúltával pedig tovább nő a békebeli sebességgel, de nem az eredeti szintről indulva, mert – éppen az imént említett okoknak köszönhetően – nem csökken vissza arra a szintre. A válságok tehát mindig újabb és újabb lendületet adnak az állami beavatkozás növekedésének. Az elmélet alapján előre jelezhető volt az állami beavatkozás manapság tapasztalható gyors növekedése, és mindez – vélekedett az előadó – csak úgy állítható meg, hogy megszüntetjük annak két feltételét, vagyis, ha megváltozik az ideológia és megszűnik a társadalomban jelen lévő félelem.

Állam, piac és növekedés evolúciós perspektívában

A Konfliktus és társadalmi változás (*Conflict and Social Change*) elnevezésű szekcióban tartotta meg előadását Pavel Pelikan, a Prágai Egyetem professzora és a svéd Ratio Institute kutatója *Piac vs. állam egyenlőtlenül korlátozott racionalitás esetén* (*Markets vs. governments when rationality is unequally bounded*) címmel. Az előadás célja az volt, hogy egy fontos és meglehetősen realiztikus feltevés néhány elméleti és gazdaságpolitikai következményét feltárja. Ez a hipotézis pedig az egyenlőtlenül elosztott korlátozott racionalitást jelenti: az előadás abból indult ki, hogy az egyének racionalitása különböző mértékben és különböző módon korlátozott. Pelikan részletesen bemutatta, hogy a racionalitás miért különleges erőforrás. Itt csak egy, talán a legfontosabb aspektusát említem meg eszmefuttatásának: a racionalitás – feltéve, hogy egyenlőtlenül oszlik el az egyének között – nemcsak az eszköze, hanem a tárgya is az erőforrás-allokációnak. A feladatokhoz a megfelelő mértékben racionális egyének allokálása szintén valamilyen racionalitást igényel. Az előadásban felvázolt elméleti rendszerben ezért különleges szerepet játszik az a mechanizmus, melyben a megfelelő racionalitású emberek kiválasztódnak (*rationality voting mechanism*). Az egész gondolatmenet szempontjából központi jelentőségű az a valamennyire logikailag is alátámasztható vélelem, hogy a racionalitáskiválasztó mechanizmusok során a „választók” a saját átlaguknál magasabb racionalitásút választanak érdekeik képviseletére, mert minél racionálisabb egy megbízó, annál racionálisabb ügynököt választ, így összességében az átlagnál magasabb racionalitásúak kapnak több szavazatot.

A racionalitás allokációja – éppen e különleges tulajdonságai miatt – nem képzelhető el a hagyományos optimalizációs eljárásként, csak evolúciós módon⁴. Ez a fajta evolúció azonban nem „természetes”, hanem intézmények irányítják: azt, hogy a próba-szerencse folyamat minél szabadabb legyen, és a sikertelenek minél gyorsabban kivetessenek a piacról, az intézmények képesek biztosítani. Az evolúciós gondolat és a racionalitáskiválasztó mechanizmusok vizsgálata így az intézményeknek egy, az ösztönzési mellett viszonylag keveset vizsgált azon szerepére hívja a figyelmet, amelyet a racionalitás allokációjában játszanak. A tulajdonjogok elosztása például meghatározza a tulajdonosok racionalitásának elosztását, ők viszont a vállalkozókat választják ki, akiknek a racionalitása végső soron a gazdaság teljesítményében jelenik meg.

Az intézményeknek ez az „új” szerepe lehetővé teszi, hogy új szempontokat vigyünk be az intézmények komparatív elemzésébe. Pelikan három intézményes struktúra összehasonlításán szemléltette ennek az új szempontnak a következményeit, összevetve a primitív kapitalizmust, a pénzügyi kapitalizmust és a demokratikus kormányzatot. Ezek az intézményi struktúrák alapvetően abban különböznek, hogy milyen mértékben támaszkodnak különböző racionalitáskiválasztó mechanizmusokra, illetve, hogy a tőkenyereséget hogyan osztják el a tulajdonosok között. Mivel a kormányzat használja a legtöbb racionalitáskiválasztó mechanizmust, de a tőkenyereségeket és -veszteségeket egyenlően osztja szét, rövid távon a legjobban teljesít, hosszú távon viszont alulmarad.

Az előadó végül ezeket a következtetéseket az ösztönzési dimenzió bekapcsolásával árnyalta, rámutatva például arra, hogy a pénzpiacok esetében a fenti evolúciós és a tradicionális ösztönzésen alapuló (megbízó-ügynök típusú) megközelítés „egymás ellen dolgozik”. Az előbbi nagyobb érdemeket tulajdonít a pénzügyi piacoknak, mint az utóbbi. A kettő egyenlege az őszinteség és a bizalom fennálló szintjétől és a tulajdonosok racionalitásától függ. Az előadó végül levont néhány gazdaságpolitikai következtetést, amelyek egészében véve egyik ortodox álláspontnak sem felelnek meg, amennyiben alapvetően a piac szabadsága mellett érvelnek, de – a fogyasztási oldalon – teret engednek a piacsabályozásnak és némi paternalizmusnak is.

Ugyanennek a szekciónak a második részében szintén a komparatív elemzés lehetőségeivel foglalkozott Oskar Kurer az Erlangen-Nürnbergi Egyetem professzora *A kapitalizmus variánsa és gazdasági növekedés – liberális újrafogalmazásban (Variants of Capitalism and Economic Growth – a Liberal Restatement)* című előadásában. Kurer elvetette a kapitalista rendszerek hagyományos, a koordináció nem piaci módjainak elterjedtségének mértékén alapuló megkülönböztetését, amely a gazdasági rendszereket a liberális és a koordinált piacgazdaság közötti skálán helyezi el. Kurer professzor egy új tipológiát vázolt fel, amely a járadékvadászat típusa és mértéke alapján különbözteti meg a gazdasági rendszereket. A járadékvadászat kollektivistá típusú abban az esetben, ha az egyén olsoni újraelosztó koalíciókban való részvétellel, a csoport jólétének növelésén keresztül próbálja növelni az egyéni jólétet. A partikuláris vagy személyes járadékvadászat során az egyén személyes, klientelista hálózatokban való részvétellel kíván előnyöket elérni. Ezek alapján az előadó három tiszta kapitalizmusvariánst különböztetett meg. Először is azt, amelyben nincs semmiféle járadékvadászat, és a gazdaság tisztán a piaci folyamatok elvén működik; másodikként és harmadikként pedig azt a két tiszta esetet, amelyben a járadékvadászat-

⁴ Ez akár hayeki liberális álláspont is lehetne, hiszen „a liberális – mint ahogy nem egalitárius – természetesen nem tagadja, hogy vannak felsőbbrendű emberek, azt azonban tagadja, hogy bárki fel lenne hatalmazva annak meghatározására, hogy kik ezek a felsőbbrendű emberek” (Hayek 1960[1995]:426).

nak vagy az egyik vagy a másik típusa uralkodik. Természetesen egyik létező gazdaság sem tiszta eset, mindegyik valamilyen keveréke a fenti háromnak.

A következő lépésnek – Kurer professzor szerint – annak kell lennie, hogy feltárjuk, mi tesz stabillá egy-egy rendszert. E feltételek egyik oldalát a kulturális jellegűek jelentik. Mindezek azokat a közösen táplált hiteket, az igazságra, az érdemekre és a társadalom működésére vonatkozó nézeteket jelentik, amelyek képesek igazolni az elosztás, illetve az újraelosztási (járadékvadászati) stratégiák bizonyos módozatait. Rámutatott arra, hogy, ahogyan haladunk a járadékvadászat-nélküliség individualista kultúrájától a kollektivistá járadékvadászaton keresztül a partikulárisig, egyre inkonzisztensebb, és egyre inkább ad hoc jellegű ez az igazolás. A partikuláris járadékvadászaton alapuló gazdasági rendszerekben például gyakran azon az alapon utasítják el a független, nem részrehajló bürokráciát, hogy az nem felel meg az adott ország „nyugati”-tól eltérő értékeinek.

Ahhoz, hogy egy-egy variáns stabil legyen, az azt megalapozó elosztási stratégiának ki is kell fizetődniük, vagyis intézményi feltételekre is szükség van. Az előadó szerint a járadékvadászat hiányát az az intézményi környezet jellemzi, amelyet általában „jó kormányzás”-nak szokás nevezni, és durván a tulajdonjogok védelmét és a stabil gazdaságpolitikát értjük alatta. Ha ez kiegészül az államnak az újraelosztási huzavonákban vállalt közvetítő szerepével, akkor megteremtődik a lehetőség a kollektivistá járadékvadászatra. Végül, ha a weberiánus bürokrácia sincs meg, amely a kollektivistá típusú járadékvadászatra még jellemző, akkor alakulhat ki a partikuláris járadékvadászat, amely azért károsabb, mint a kollektivistá, mert a piac alapintézményeit is lerombolja, így lehetetlenné teszi a gazdasági növekedést.

Van-e igazságos adó?

A konferencia a Liberální Institut által szervezett programmal zárult, amelynek keretében átadták az *Institute for Research on Economic and Fiscal Issues* (IREF) tanulmány pályázatának díjait, és a nyertesek egy-egy előadásban ismertették tanulmányuk fő gondolatait. A pályázat ez évi témája az adóztatás és igazságosság (*tax and justice*) volt, amelyet a győztes dolgozatot író *Petra Orogványiova*, a prágai Károly Egyetem doktorandusza klasszikus liberális perspektívából mutatott be (*Taxation and Justice: A Classical Liberal Perspective*). Ez a szemlélet abból az etikai álláspontból érvel, amely szerint az igazságosság azt jelenti, hogy mindenki ugyanazokkal az univerzális szabályokkal szembesül. Ez szöges ellentétben áll az elosztási igazságossággal, hiszen az éppen azt jelenti, hogy a gazdagokra más szabályok érvényesek, mint a szegényekre. Mindezek ellenére a libertariánus álláspont nem zárja ki az újraelosztást, hiszen a magántulajdonon alapuló társadalomban a jótékonyosság a tulajdon újraelosztásának legitim formája.

A libertariánus filozófusok és közgazdászok álláspontját a realitásokkal összevetve az előadó három kritériumban foglalta össze az igazságos adórendszerrel szemben támasztott elvárásokat: egyrészt az adónak alacsonynak kell lennie, másrészt egyenlően kell kezelnie minden állampolgárt, harmadrészt pedig a lehető legkisebb mértékben kell torzítania a gazdasági döntéseket. A legigazságosabb adó ezek alapján az egyösszegű adó (*poll tax*), amelyet (politikai) megvalósíthatatlansága miatt azon nyomban ki is zárhatunk az elemzésből. Így a második legjobb választás egy hasonlóan egyszerű, viszonylag semleges és viszonylag egyenlő bánásmódot biztosító, a fogyasztásra kivetett egykulcsos adó (*flat tax*).

De hogyan lehet elérni egy ilyen adórendszert? Az előadó szerint a kormányok közötti adóverseny hatékony eszköz lehet, ennek egyik fontos feltétele azonban az, hogy ne jöjjenek létre adókartellek. A másik lehetséges eszköz a hatékony adórendszer kikényszerítésére az alkotmányos korlátok megalkotása. Ez azonban – demokráciákról lévén szó – csak akkor lehet sikeres, ha a fent kifejtett gondolatokról a nagyközönséget is sikerül meggyőzni. Meg kell mutatni azt, hogy a korlátozott állam nem jelenti a méltányosság hiányát.

Hivatkozások

- Gleaser, E. L. – Shleifer, A. (2003): *The Rise of the Regulatory State*. Journal of Economic Literature 41. évf., 2. sz., 401–425.
- Hayek, F. A. (1960): *Miért nem vagyok konzervatív?* In: Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995, 420–435.
- Rothbard, M. (1982): *Interventionism: Comment on Lavoie*. In: Kirzner, I. M. (szerk.): *Method, Process and Austrian Economics. Essays in Honor of Ludwig von Mises*. Lexington Books, D. C. Heath and Company, Lexington, Massachusetts, 184–187.

